

**DURAKLAMA VE GERİLEME DÖNEMİNDE
GÜNEY VE DOĞU ANADOLU'DA OCAKLAR-AŞİRETLER –I-**

**Societies (Ocak) And Tribes In Southern And Eastern
Anatolia During The Period Of Stagnation And Regression**

Alemdar Yalçın

Özet

Tarihsel süreç içerisinde Alevilik ve Bektaşilik üzerinde yapılan çalışmaların önemli bir kısmı, belli bir zemin ve düzlemde ele alınamamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, kavramların yerli yerine oturmaması ve her bir araştırmacının kendine özgü kavram geliştirmeye çalışmasıdır. Horasan merkezli bir inanç ve anlayış sistemini anlayabilmek için merkezle diğer bölgelerin ilişkilerini gözden geçirmek yararlı olacaktır. Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde var olan yerleşme sistemi ve bu sistemi oluşturan ocaklar, boylar ve aşiretlerin ilişkiler bütünü oldukça önemlidir. Anadolu'da ortaya çıkan karışıklıklar ve dalgalanmalarda da bu ocak yerleşim sisteminin önemli rolü bulunmaktadır. Var olan ve belli bir sistemi bulunan yapının bozulması neticesinde, Osmanlı Devleti'nin büyük sıkıntılar yaşadığı, batıya hareket ederken doğuda meydana gelen kargaşa ile uğraşmak zorunda kalmasının nedeni de bu yapıyı analiz edememesidir. Konu ile ilgili kaynaklar gözden geçirildiğinde bu gelişmelerin sebep ve sonuçlarını etkileyen birçok unsur karşımıza çıkmaktadır. Ehliyetsiz idarecilerin verdikleri yanlış kararlar sonucunda, bölgede devlete sadık boyların, gittikçe güvenlerini kaybetmesi bunlardan biridir. Yaylak ve kışlakların düzenlemesinin değiştirilmesi de bir başka önemli nedendir. Yaylak ve kışlaklar belli bir kurala ve düzene göre tanzim edilmekte, boylar kendi aralarında bunu bir kurala bağlı yürütmektedirler. Yöneticiler bu kurala müdahale ederek bozulma ve başkaldırıya zemin hazırlarlar. Diğer bir önemli nokta ise, Anadolu coğrafyasında ocakların birbirine bağlılıkların belli bir sisteme göre yürütmeleri; bu durum, Anadolu'da ocakların dağılım haritası incelendiğinde anlaşılmaktadır. Genel itibariyle aşiret gerçeğini göz önünde bulundurmadan yapılan bir yerleştirme ve yer değiştirme işlemi, hem ocaklar arasındaki birliği etkilemiş, hem de devletin kendi güvenliği ve geleceği açısından çeşitli risklerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

---

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, Ankara/Türkiye, mayalcin@gazi.edu.tr

Bu makalede Osmanlı Devletinin duraklama ve gerileme dönemleri olarak kabul edilen dönemlerde Doğu ve Güneydoğu’da bulunan aşiretlerin ve ocakların kronolojik tarihi üzerinde durulmaktadır. Bölgede çıkan ve birbirine tetikleyerek zamanımıza kadar gelen olayların sebep ve sonuçları ele alınmaktadır. Böylece Türkiye’de Alevilik ve Aşiret kavramlarının tarihsel boyutu ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Aşiret, ocak, Kızılbaş, Rafizi, Osmanlı Tarihi, sürgün, iskan ayaklanma

Abstract

During the historical period, lots of studies about Bektashism and Alevism couldn't have been situated in a specific area. One of the important reason of this problem was term confusion and dissacording among academicians and researchers. For understanding a religion and perspective system in which Khorasan-situated the relation between this region and other regions is a necessity. Societies in Southern and Eastern Anatolia are arbiters for location and housing in Anatolia. Because of this reason, this societies' relation is very important to keep locating in perspective. This location system has been also have a huge role in confusion and conflicts in Anatolia. It has been known that as a result of problems of in this location system, Ottoman Empire was encountered huge problems in Anatolia. Reason of this problems encountered was unanalyzed of this construction by Ottoman Empire because of conflicts in East.

Topics related resources when reviewing the causes and consequences of these developments, many factors affect emerges . As a result of their wrong decisions of incompetent managers in the region, faithful to the societies of the state increasingly losing confidence is one of them . Changing the arrangement of summer and winter camps is also another major reason. Summer and winter camps according to certain rules and order are being issued , the tribes among themselves, a rule-based conduct it. Administrators disruption by interfering with these rules and prepare the ground for rebellion . Another important point is that the quarries in Anatolia, according to a certain system of interconnectedness are executing . This map of the distribution of quarries in Anatolia is understood when examined . In general without considering the fact that the tribal placement and relocation process, as well as stoves have affected the unity between their own safety and for the future of the state consists of various risk has prepared the ground .

Stagnation and regression of the Ottoman Empire in this article are considered to be found in Eastern and Southeastern tribes in the period and focuses on the chronological history of the burners . In the region and to each other by triggering the causes and consequences of events that have survived to our time are discussed. Alevism in Turkey and tribes so that the historical dimension of the concepts are discussed.

Keywords: Tribe, Society/Ocak, Qizilbash, Rafizi, Ottoman History, Exile, Settling, Rebellion.

Alevilik ve Bektaşilik üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmı tarihsel süreçleri değerlendirmeden yapılmaktadır. Bu yüzden değerlendirmeler doğru bir zemin üzerinde yapılmamaktadır. Oysa bugün bizim adeta kavram kargaşası içinde tartıştığımız ve bir türlü üzerinde anlaşılmadığımız sorunların cevabı doğrudan konunun tarihsel boyutu içinde yer almaktadır. Daha önce birbirine bağlı olarak yazmaya çalıştığım Horasan üzerinden Anadolu'ya gelişle ilgili üç makale bu eksikliğe bir cevap arayışı niteliği taşıyordu.

Bu makalede biz Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da son üç yüz yıl içinde ortaya çıkan olayları aşiretler, obalar ve inançlar açısından ele alarak değerlendireceğiz. Bu değerlendirmeler sonucu günümüzdeki birçok bilginin aslında doğruları ifade etmekten yoksun olduğu açıklıkla görülecektir.

Anadolu'da peş peşe ortaya çıkan karışıklıklar, siyasal dalgalanmaların nasıl demografik yapıyı alt üst ettiğini göstermesi bakımından çok önemli olan bu tarihsel gerçekler, Alevilik üzerinde yapılan bazı değerlendirmelerin sağlıklı olabilmesi ve tam anlaşılması bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni ile başlayan Anadolu'da gelişmeyi ve büyük bir medeniyet olmayı sağlayan yapıyı bozarak merkezi otoriteye kayıtsız şartsız itaati oluşturmayı düşünen siyaset, daha önce Doğu Roma ve Bizans İmparatorluğu'nun düştüğü hataya Osmanlı Devleti'nin de düşmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin önce duraklaması, sonra gerilemesinin temel sebeplerinden birisi sosyo-ekonomik bakımdan asıl dayandığı bölge olan Anadolu'da devlet otoritesini kurma gerekçesi ile zoraki bir düzenlemeye gitmesidir. Bu zoraki düzenleme siyasetinin sosyal, ekonomik ve siyasi tabanının olmaması düzen kurma yerine düzensizliği, bu düzensizlik iç kargaşayı, bu iç kargaşa ise üzümlere belirtmek gerekir ki Osmanlı devletinin adeta kendi kendisini yok etmesine sebep olmuştur.

Biz bu sürecin Anadolu'nun yalnızca Doğu ve Güney doğu bölgesinde oluşturduğu kaosu ele alarak bütün Anadolu üzerindeki etkisi kronolojik olarak anlatmaya çalışacağız:

Bilindiği gibi Osmanlı tarih yazıcılığında İslam tarih yazıcılığı geleneğinden gelen bir teknikle olaylar yıl yıl ele alınarak anlatılmaktadır. Bazı tarihler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ortaya çıkan olayları anlatırken bazıları olayları fazla önemli görmedikleri için sadece bir cümle ile geçiştirmekte, bir kısmı ise hiç söz etmemektedir. Biz tarihlerin konuya yaklaşımına paralel olarak hareket edeceğiz. Burada verilen bilgilerle Mühimme Defterleri, Tahrir Defterleri, Hazine-i Evrak Defterleri, Vakıf Genel Müdürlüğü'nün Hurufat Defterleri ile Diyarbakır Kadı sicilleri ve Salnamelerde anlatılan bilgilerle birleştireceğiz. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaptığımız alan araştırmalarındaki gözlemlerimize de yer vereceğiz.

Önce Peçevi Tarihi'nde 1577'den itibaren başlayan olaylara göz atalım: 1577 tarihinde Peçevi tarihinde yöre ile ilgili verilen ilk bilgi İran sınırına Lala Mustafa Paşa'nın atanması ile ilgili ilgilidir:

“İstanbul'dan beş bin yeniçeri ve sipahilerle sol ulufeciler bölükleri, yeter sayıda cebeci, arabacı ve topçu, beyler beylerden Diyarbakır, Erzurum, *Zülkadir*, *Halep* ve *Karaman beylerbeyi*, *eyaletlerde olan komutan*, *zeamet ve tımar sahipleri ile Acem serdari vezir Mustafa Paşa'nın buyruğu altına verildiler.*” (Peçevi, 1982: 33). (Hicri 985: Yıl 1577).

Serdarın atanmasının hemen ardından İran'a bir sefer yapılmaktadır. Bunun başlıca sebepleri arasında yöredeki bazı yaylaların Boz ulus Türkmenlerine verilmiş olması, Boz ulus Türkmenlerinin bu yaylalara geldikleri zaman yaylalarına el konulması yüzünden hayvanlarını otlatamamalarıdır. Bu konuda Osmanlı Mühimme Defterlerinde de bilgi bulunmaktadır.

Boz Ulus Türkmenlerinin Doğu ve Güney Doğu'daki durumları Osmanlı Devleti'nin İran'a sefer düzenlemesine sebep olacak kadar önemli miydi? Öncelikle bunun çok iyi anlaşılması gerekmektedir. Bu sadece o dönem için değil günümüzde bölgenin istikrarını etkileyen olaylar açısından da büyük önem taşımaktadır. Başlangıç tarihi kesinlikle bilinmemekle birlikte Doğu ve Güney Doğu'daki yaylaların Boz Ulus Türkmen Konfederasyonu tarafından belirli bir disiplin içinde, kendisine has bir yasa ile kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kullanılan bu alanla ilgili bilgiyi aşağıda göç yolları

ile birlikte vereceğiz. Yaylaların Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun en stratejik bölgelerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu yaylaların bir kısmı Muş, Bingöl ve Varto'da oldukları, bir kısım yaylalara da yine bu bölgedeki dağlar aşılarak gidildiği görülmektedir.

Yayla ve kışlak kullanımı sadece üretim ilişkileri ve yöre ekonomisi açısından önemli değildir. Aynı zamanda Kırsal alanla kent arasındaki ilişkinin kurulması ve kırsal alan güvenliğinin sağlanması bakımından da önemlidir. Eğer kırsal alanların güvenliğini sağlayamazsanız kentlerin güvenliği ve özellikle yol güvenliği sağlanamamaktadır. Bu durum zincirleme bir etki ile Anadolu platosunun tamamında büyük bir istikrarsızlığa sebep olmaktadır. Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da kurulmuş ve uzun bir süre önemli bir işlev yerine getirmiş olan yayla ve kışla sisteminin getirdiği siyasal ve sosyal istikrarın olumlu etkileri ancak bu istikrarın kayboluşundan sonra anlaşılmış. Ne var ki gerçek sebepleri çok yönlü olarak analiz edilmemiştir.

Bu konuda Prof. Dr. Tufan Gündüz, Boz Ulus Türkmen Konfederasyonuna bağlı aşiret ve obaların 1540-1640 yılları arasındaki 100 yıllık durumlarını ele alan bir çalışma yapmıştır. (Gündüz, 1997) Boz Ulus Osmanlı Devletinin yöreye egemen olmasından sonra bir süre daha yöredeki varlığını sürdürmüş, ancak yaylaların kontrol edilememesi sürülerinin sürekli olarak taciz edilmesi sebebiyle aşiret konfederasyonu disiplini bozularak önemli bir kısmı batıya göç etmişler, kalanlar ise aralarındaki bağlantı tamamen koparak farklılaşarak ve kimliklerini yitirerek günümüze kadar değişik adlarla varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak tamamına yakın kısmı toprağa yerleşmiş ve günümüzde bir kısım besiciliği tamamen terk etmişlerdir. Buradan anılan tarihler arasında yörede yaşayan Türkmen Aşiret ve obalarının isimlerini öğrenmemiz mümkün görünmektedir. Bu isimlerin bilinmesi günümüzdeki yöredeki aşiret yapısı üzerinde önemli bilgiler vereceğinden aşağıya çıkarıyoruz:

1. Aba Kürklü
2. Acırlu
3. Ağcalu
4. Ala Hacılu
5. Ali Görenli
6. Alili (Alikî?)
7. Anamaslu (Doğuda kalanlar arasında bulunmaktadır.)
8. Anterlü (Urfa, Samsat Nahiyesi Körce kuyu Harran'a bağlı Kuşçu, Cullab'a bağlı Bozüyük, Akviran, Tunceli Hozat, Diyarbakır ve Mardin'de yerleşmişlerdir.)

9. Arellü, (Ankara, Tunceli ve Bingöl'de bulunmaktadır.)
10. Araplı (Doğuda kalarak batıya göçmeyen aşiretler arasında yer almaktadır.)
11. Atçı, (Doğuda kalanlar arasında yer almaktadır. Bugünkü Atmalı aşireti ile arasındaki ilişki araştırılmalıdır.)
12. Avranlu,
13. Avcı (Doğuda kalanlar arasındadır.)
14. Avşar
15. Azaplı (Doğuda kalanlar arasındadır)
16. Bayat: (Diyarbakır Urfa taraflarına yerleştiler. Batı Amid (Diyarbakır) Bayat oğlu Arpa deresi, Urfa'da Suruç: Taşlı Höyük, Eymircan köylerine yerleşmişlerdir.)
17. Beğ Çökerlü
18. Beğdili (Bir kolu yörede kaldı)
19. Bekir Hacılu (Doğuda kalanlar arasındadır)
20. Burhanlu/Bozhanlu/Borcanlu (Urfa'da Bozabad'a bağlı Mustafalı, Ağcaviran, Re's'ül ayn'da Külefli köylerine yerleşerek batıya gidenler arasına katılmadı.)
21. Cerit ve Cerid-i Sultan Hacılu (Bir kısmı Diyarbakır yöresine yerleşti. Bir kısmı Halep, Rakka, Gaziantep, Ankara ve Kırşehir dolaylarındadır)
22. Çağıranlı
23. Çatak/Çataklu: (Diyarbakır ve Van yöresine yerleşmişlerdir.)
24. Çayan: (Diyarbakır'ın doğusunda Uzun Dere ve Çayan Viranı köylerinde toprağa yerleşmişlerdir.)
25. Ceceli: Anadolu'nun bir çok yöresine dağılmışlar, özellikle Kastamonu, Çankırı yöresine yerleşmişlerdir.
26. Celahir: (Doğuda kalarak toprağa yerleşen topluluklar arasında yer aldı.)
27. Çimeli: (Doğuda kalarak batıya göç etmedi. Adıyaman Yassı Höyük'te toprağa yerleşti.)
28. Çiçekli. Maraş'ta kaldı.
29. Çobu/Çöbü: Diyarbakır'da kaldı.
30. Çübekli/Çevikli: (Doğuda kaldı.)
31. Dalgıç/Dalguç: (Doğuda kaldı)
32. Danişmendli
33. İshak Danişmendli: (Diyarbakır'ın doğusunda Urfa'da Bozabad, Kadı kendi(yaylacık) ve (Senir Kendi) Kızıl Höyük, Kırk Pınar, Barak Mağara, Dizi Yumru, Körce Kuyu (Yaylacık) köylerinde tarımla geçinmeye başladılar.)

34. Dodurga: Bir kolu doğuda kaldı.
35. Dokuz: (Maraş'ta kalarak toprağa yerleşti.)
36. Dolulu: Doğuda kaldı.
37. Doyran: Bir kolu Harran'da Mehmet Bilal'da (Evimküre) tarımla uğraşmaktadır.
38. Döğer: Bir kolu Urfa'da Doru'da Cullab'da ve Yarkulu'nda toprağa yerleştiler.
39. Ensarlu: (Doğuda kaldı.)
40. Eymür: (Bir kısmı Diyarbakır'ın doğusunda Karaca viran (Eymürlü) Eymür Bulgulu'da tarımla uğraşmaya başladılar.)
41. Güherlü/Gevherlü
42. Gündeşlü: (Bir kolu Urfa'da Sanducak-ı Ulya, Okçi-yi Kebir, Ankar Mağarası, Bulak Nahiyesi ile Diyarbakır, Mardin ve Erzurum'a yerleşti.)
43. Gündüzlü
44. Hacılı
45. Halil Hacılı
46. Hamza Hacılı: (Diyarbakır Doğancık Nahiyesinde Dağılgan Çavuş, Yolgeçen, Yasılca Dorcu, Suluca Tepe, Til-i Süfla kendilerine tımar olarak verildi. Urfa Cullab Nahiyesinde Neccar Dorcu köyüne tarım için yerleştiler.
47. Harbendeli: (Bir kolları Diyarbakır, Mardin yöresinde yerleştiler)
48. Haydarlu: (Haydaran) Bir kolları Diyarbakır'ın Doğusunda Haydarlu ve Mezra-yı Viran'da tarımla uğraşmaya başladılar.
49. Hüseyin Hacılı
50. İlanlar: Diyarbakır, Savur'da bulunan İlanlu Köyüne yerleştiler.
51. İl Beglü (g/ğ-e/i) Gaziantep Bingöl yöresinde büyük bir oymak olarak kaldılar.
52. İl emini: (Dokuzlu ile iç içe olan bu aşiret Urfa Birecik ve Malatya'ya yerleşti.)
53. İnallu:
54. İvazlu:(Doğuda kaldı)
55. İzzeddin Hacılı (İzzeddinlü, İzzeddin Okçulu) (Bir kısmı Doğu Diyarbakır'da kaldı.
56. Kamkam (Gamgam veya Osmanlıca bir okunuş biçimi olarak Gımgım olduğu düşünülebilir)
57. Karabağlı/ Karabaği
58. Karaca Araplı
59. Karamanlu

60. Kargaçlı (Bir kolu doğuda kaldı.)
61. Kara Hasanlı
62. Karakoyunlu
63. Karkın: (Bir kolu Diyarbakır, Mardin Urfa Araban'da Elif, Akviran köyelerine yerleşti.)
64. Küfürlü:
65. Kilhor/Kelhor (Doğuda kaldılar Bağdat ve Musul'da yerleştiler.)
66. Kıcılı/Kıçılı: (Doğuda kaldılar)
67. Kızıl Kocalı: (Bir kısmı doğuda kaldılar)
68. Koca Hacılı: (Diyarbakır'da Türkmen Hacı, Urfa'da Karahaydar Nahiyesinde Diğerbace (Dögerce?)'ye yerleştiler)
69. Koçlu (Maraş'ta toprağa yerleştiler.)
70. Közgücek: (Doğuda kaldılar)
71. Kutbeğlü/Kutlubeğlü: Urfa Suruç'ta Dravşa, Abamori Zeki köyelerine yerleştiler.
72. Küt sinlü: (Doğuda kaldılar)
73. Köçeklü/Küçüküklü: (Bir kısmı Doğuda kaldı)
74. Kürd Mihmadlı: (Bir kısmı doğuda kaldı.)
75. Kürden/Küre
76. Küşer/Köşer: (doğuda kaldı)
77. Küşne
78. Lek: (Urfa/Harran'da Şeyh Ali Doluca Köyüne yerleşti. Bir kısmı Diyarbakır'da kaldı.)
79. Musacalı:
80. Musullu: Urfa merkez Karaca Höyük Köyü, Harran'da Kebirlü, Süvar Mezrası, Atık Dorcu, Akviran, İki Ağızlı, Türbeli, Kozan Nahiyesi, Gökviran köyüne yerleştiler.
81. Oğul Beğlü
82. Pürnek: (Diyarbakır'ın batısında Pürnek Tepesi, Diyarbakır'ın doğusunda Akmeşhed, Urfa'da Bozabad'da Ağca Hisar, Ezhan (Erkan?) Sitti Kalesi, Karaviran, Harran'da: İncirlü, Fiddan-ı Süfla'ya yerleştiler.)
83. Salarlı: (Bir kısmı Urfa Bozabad'da Keşişlik-i Kebir, Kolanşir, Kantara, Diyarbakır'ın batısında Yenice Salarlı'ya yerleştiler.)
84. Sarılı: Urfa Bozabad Nahiyesi, Darı köprü, Orta viran, Sülüklü, İsa viran'ında tarımla uğraşmaktadırlar. Bir kolları Şehr-i Zor (Süleymaniye)'da Kal'a-yı Zaim'de iskan edilmişlerdir.

85. Süleyman Hacılu: Urfa'da Sanducak Köyü, Cullab Nahiyesi Akviran Köyü bu aşiret tarafından kurulmuştur.
86. Ser Kovanlı: (Doğuda kalarak batıya göçmeyen aşiret ve obalar arasındadır.)
87. Şeyhlü: (Bir kısmı Bingöl ve Urfa taraflarına yerleşmiştir)
88. Şeyh Mihmatlu
89. Tabanlı:
90. Tecirlü: (Bir kısmı Erzurum Çıldır, sonradan Ardahan, bir kısmı Gaziantep ve Doğu Toroslarda bulunmaktadır.)
91. Tekelü:
92. Tutgak: (Urfa'da Re'sü'l-ayn'da yerleşmişlerdir)
93. Evran/Uran/Uzan: Diyarbakır'ın doğusunda Uzanlar Kışlağı'na yerleşmişlerdir.
94. Yabaltun
95. Yavılı
96. Yelli: (Doğuda kalan aşiret ve obalar arasındadır)
97. Yurtçı: (Doğuda kalan aşiret ve obalar arasındadır)
98. Zağferanlı: Urfa, Bozabad Nahiyesi İlyas Pınarı, Çömlekçi, Kaya Haydar nahiyesinde Tozluca
99. Serkene/Aşıyanlu/Asbanlu:(Doğuda kalan aşiret ve obalar arasındadır.) (Gündüz, 1997: 137)

Yukarda adı geçen toplulukların tamamının Osmanlı Arşiv belgelerine göre Anadolu'da ve Rumeli'nde diğer dağıldıkları yerleri ve bölgeleri tek tek belirlemek mümkündür. Bugün elimizde bunu ortaya koyabilecek yeterli doküman mevcuttur. Ancak bu çalışmanın ana konusu bu değildir. Bu bakımdan fazla ayrıntıya girmiyoruz.

Bu aşiretlerinin 1540 ve 1640 yıllarında nüfus dağılımları da bizim için oldukça önemlidir. Çünkü genellikle göçerlik küçük obaların göçerliği olarak görülmekte ve zihinlerde konfederasyonun yapısı yeterince tam olarak anlaşılmamaktadır. Bu yüzden yılda iki kere hareket halinde bulunan bu toplulukların yapısının tam olarak anlaşılması bizim araştırmamızın tarihsel boyutunu da ortaya çıkaracaktır.

1540 tarihinde 8012 nefer 7325 hane, 688 mücerred (evlenmemiş) olmak üzere toplam 37 312 olarak görünmektedir. 1640 tarihinde ise 15 662 nefer, 11 850 hane 3806 mücerred (evlenmemiş) 63 056 kişi olarak yaklaşık iki katı bir nüfus artışı olmuştur. (Gündüz, 1997:105) Bu topluluğun yayla ve kışla arasındaki göçleri ile düzenlerinin bozulması ve dağılmalarının çok önemli sosyolojik sonuçlar doğurduğunu

bilmek için özel bir çaba harcamaya gerek yoktur. Burada özellikle dikkat çekmek istediğimiz bir nokta Boz Ulus'u oluşturan bu toplam nüfusun tamamı besicilik yapmamaktadır. Bunlar arasında deve kervanı yürütenler, bölgedeki madenleri ve kömür ocaklarını işletenler, menzil ve posta tatarlığı hizmetlerini görenler olduğu gibi Abdalan adını verdiğimiz kırsal alan esnafları da bulunmakta ve birlikte hareket etmektedirler. Bu unsurların bölgeden göç etmeleri çok yönlü sosyal ve ekonomik etkiler yaratmış, haberleşme bağlantıları, yayların güvenliği tamamen ortadan kalkmıştır. Bölgenin güçlülerin yaşayabildiği yoğun bir adaletsizlik, başıboşluk içine sürüklenmesine sebep olmuştur.

Yaylaya yapılan göçler sırasında da ciddi bir örgütlenme vardır. Göçün güvenliğinin sağlanması, geçiş yollarının kontrolü, iskan yerlerinin önceden belirlenerek hangi oymağın veya obanın nerede yaylayacağını belirlemek ve yolculuğun başlangıç tarihi ve bitiş tarihleri ile yaylaya çıkış için hazırlıkların tamamı önceden planlanmakta ve belirli bir disiplin içinde gidilerek yine aynı disiplin içinde geri dönülmektedir.

Ne var ki Boz ulus'un yöredeki düzenin bozulması, yayla ve kışlaların İran'dan gelen aşiretler yanında Van, Bitlis ve Diyarbakır'dan gelen aşiretler tarafından işgal edilmesi sırasında ortaya çıkan kargaşa Doğu Anadolu'daki istikrarsızlığın başlıca sebepleri arasındadır. Osmanlı Devleti, Mühimme Defterleri'nden bulduğumuz bölümlerden de anlaşılacağı gibi Boz Ulus aşiretinin haklarını korumak istemiştir. Devletin Anadolu ve devlet algısında hızla ortaya çıkan değişim sonucu yeni yöneticiler bunda yeterince başarılı olamamış, bir süre sonra ise Doğu Anadolu'da çok önemli yeri olan bu yapıyı önemsememiştir. Dahası konuyu basit bir asayiş konusu olarak değerlendirmişlerdir. Bu yanlış algı maalesef cumhuriyet döneminde de aynen devam etmiştir.

Osmanlı devlet adamlarının bu yanlış algıları sebebiyle Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki son üç yüz yıl içinde ortaya çıkan istikrarsızlığı önleme yeteneğini de yitirmişlerdir. Günümüzde halen acıları süren travmaların temel sebeplerinden biri de işte bu durumdur. Tarihlerdeki verilen bilgiler de bu bakımdan önemlidir. Boz Ulus aşiret konfederasyonunun yayla ve kışla düzeni içinde Doğu ve Güney doğu Anadolu'daki yolların kullanım biçimine de burada kısaca temas etmemiz gerekecektir. Yine Tufan Gündüz'ün Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Boz Ulus Türkmenleri isimli kitabından göç yollarını aynen alıyoruz:

“*Bozulus* aşiretleri Doğu Anadolu'nun yüksek yaylalarına çıkarken iki ayrı yol takip ederdi. Bir grup aşiret Mardin yakınlarından Türkmen Deresi ve *Raşmel* köyü

yakınlarından, Hani üzerinden Murat suyunun aktığı vadiyi Kuzey-batı yönünde *katerek Çapakçur(Bingöl) önlerine gelirdi. Buradan hayvanlarını gemilere (sallara) bindirmek suretiyle veya nehrin akıntısının yavaş olduğu yerlerde hayvanları yüzdürerek Murat Suyu'ndan karşıya geçerlerdi. Koyunlarını, elbiselerini, ve diğer yüklerini sudan geçirenlerden herhangi bir vergi alınmazdı. Gemi (Sal) ile geçilmesi halinde, her gemi yüküne üçer akçe ile her haneden bir baş peynir ve bir koyun yapağısı öderdi. Bazı aşiretler nehir boylarını takip ederek Çapakçur yakınlarında, Vesah Kalesi denilen yerdeki köprüleri kullanırdı. Süleyman Bey, Hacı Bey, Abdurrahman Bey gibi isimler verilen köprülerden karşıya geçerken her 1000 koyun için bir koyun "köprü hakkı" adıyla vergi verirlerdi. Ancak, Osmanlı Devleti'nin bölgede tam bir hakimiyet kurmasına kadar geçen süre içinde mahalli idareciler 500 koyunda bir koyun, her kuzu sürüsünden bir kuzu, her haneden üçer para, iki yapağı ve iki baş peynir almakta idiler. Bu durum Bozulus'a nizam verildiğinde kaldırıldı. Yine de mahalli idarecilerin fazla vergi talepleri aşiretleri oldukça rahatsız etmiş olacak ki, Küçükülü aşireti kethüdası olan Abdi Bey, H. 988/m. 1580 tarihinde Murat suyundan karşıya geçerken vergi toplanması esnasında köprüleri yıktırarak karşıya geçmeyi engellemiş, bundan dolayı aşiretlerin Şam taraflarına dağılmasına sebep olmuştu.*

Karşı kıyıya geçen Türkmenler, Muş üzerinden Bingöl Yaylalarına ve yine kuzeye doğru yollarına devam ederek Erzurum, Pasin ve Hınıs'tan Kars'a doğru geniş yaylalara ulaşırlardı.

Diğer grup ise, Karacadağ'ın batı eteklerinden geçerek Ergani üzerinden Palu'ya varırdı. Burada Murad Suyunu geçerek Bingöl yaylalarına, keza kuzeye doğru devam ederek Erzurum Kars platosunda akrabalarına kavuşurdu." (Gündüz, 1997:139-140)

Burada anlatılanlardan açıkça anlaşılacağı gibi yayla ve kışla arasında yılda iki kere yapılan göç tamamen sosyal ve ekonomik farklı bir yapıyı göstermekte ve devlet tarafından göç en ince ayrıntısına kadar planlanmaktadır. Göç yolları üzerinde bulunan menziller, dergah ve tekkelerinden birer vakıf olarak tanındığı Vakıflar genel müdürlüğü arşivindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Yani göç ve yörede bulunan yerleşim yerleri arasında ekonomik ve ticari bir canlılık bulunmaktadır. Yüzlerce kilometre yol alan milyonlarca koyun ve 164 yılı hesaplarıyla 67 bin kişinin yolculuk sırasındaki ihtiyaçlarının bedelleri yöreye önemli bir ticari canlılık da getirmektedir.

1560 tarihli Mühimme Defterinde Bozulus'la ilgili bir fermanla bu yapının titizlikle korunduğu görülmektedir:

“Erzurum begler begisine hüküm ki:

Diyârbekr beglerbegisi mektûb gönderüp Ulus tâ’ifesi yaylağa salıvirilmez ise ol cevânibde yaylak bulunmayup davadan müzayaka çeküp helak olmak ve re’âyânun ekseri pây-mâl olmak mukarrer olmağın gönderilüp Bingöl’den yukaru sahvirilme-yüp Tercan ve Erzincan câniblerine varup yaylayup ve zabt itmek için Gence hâkimi Sultân Ahmed Beg-oğulları ve sipâhîleriyle ve Çapakçur Sancağı Begi Sinan *dâme izzuhû* sancağı sipâhîleriyle koşilup irsal olındı. Amma anlarunla olmayup ihtiyat için sana ve beglerbegiliğüne müte’allık olan beglerden Hınıs ve Pasin begleri kullaruma ahkâm-ı şerife gönderilüp karavulların ve casusların eksük itmeyüp gereği gibi hıfz u zabtları babında mu’âvenet ideler diyü tenbîh olunması husûsin arz eyledüğü ecilden müşârün-ileyhimâya her birine müstakil hüküm-i şerîfüm yazılıp sana irsal olunup, **buyurdum ki:**

Vusul buldukda, gönderilen ahkâm-ı şerîfeyi müşârün-ileyhimâya ulaştırup arz olunduğı üzre tenbîh ü te’kîd idüp ve sen dahi ol tarafa göz-kulak tutup ol karavul ve casusun eksük itmeyüp dâ’imâ ahvâl ü etvârların tetebbu’u tecessüsten hâlî olmayup fermân-ı hümâyûnuma mugayîr ta’yîn olunan mahalden öteye geçürmemek babında dakika fevt itmeyesin. Gereği gibi zabt eylesin.

-1138/a-

Bu dahi.

Bir sureti Hınıs begine.

-1138/b-

Van beglerbegi[si] kethüdasına virildi. Fî 26 Şa°bân sene 967

Bir sureti Âdilcevâz begine.

-1138/c-

Lahsâ beglerbegisininün âdemine virildi. Bir sureti Pasin begine.

-1138/d-

Bu dahi

Kubâd Paşa kethüdasına virildi. Fî 26 Şa°bân sene 967 Bir sureti Erciş begine.

Fermandan anlaşılacağı gibi Boz Ulus’un korunmasının gizlice yapılması, konu-

nun üzerinde titizlikle durulması istenmekte, her şeyden önce Boz ulus'un yaylalarına gidememelerinin yaratacağı sosyal ve ekonomik sıkıntılar özellikle Diyarbakır Beylerbeyi tarafından vurgulanmaktadır. Belgenin gönderildiği beyler ve vilayetlere bakıldığı zaman çok geniş bir çevreyi içine aldığı da dikkat çekicidir. Konunun yaratacağı sosyal ve ekonomik sorunlarla ilgili olarak sarayın konuya verdiği önem de ayrıca üzerinde durulması gereken bir noktadır. Bu sürecin titizlikle yürütülememesi bölgedeki sosyal düzenin allak bullak olmasına ve üç yüz yıllık bir düzensizliğin ve sosyal ve ekonomik bozukluğun bölgeye hakim olmasına sebep olmuştur.

Yazımıza hem Tufan Gündüz'ün kitabından hem de Mühimme Defteri'nden bu kadar geniş bir alıntı yapmamızın birçok sebebi konunun tam olarak anlaşılması içindir. 1577 tarihinde Peçevi tarihinde İran sınır komutanının sefere çıkmasının sebeplerinin açıklaması bakımından çok önemli hem de kuş uçuşu yaklaşık bin kilometre civarındaki bir yolun yılda iki kere kuzeyden güneye ve güneyden kuzeye alınmasını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Doğu ve Güney Doğu'da besici toplulukların göç yolları üzerinde birbirini takip eden üç kere yaptığımız alan araştırmaları ve yöredeki yaşlılarla yaptığımız yüz yüze görüşmelerde bu göç yollarının 1950'li yıllara kadar kullanıldığını, Suriye'ye kadar oyun sürülerinin götürülerek satıldığına dair bilgilere rastladık. Yine yaşlılar sözlü gelenek kentleşmenin etkisiyle hızla yok olmasına rağmen yaşlılar arasında köyler, bu köylerde yaşayan aşiretler ve birbirleri ile akrabalıkları üzerinde kesin bilgiler bulunmaktadır.

Bölge besici toplulukların ekonomik girdilerinin en önemli noktalarından birini oluşturmaktadır. İkincisi bölgedeki sosyal ve siyasal ilişkilerde ortaya çıkan dengesizliklerin aşiret yapılarını parçalayacak hassas bir yapı oluşturduğunu göstermesi bakımından son derece önemli ve dikkat çekicidir. Bölgenin İran ve Irak'tan soyutlanarak değerlendirilmesi mümkün görünmemektedir. Elimizdeki bilgiler bize Doğu ve Güneydoğu'da ortaya çıkacak kırılma yapının Irak ve İran'ı etkileyebileceği gibi bu iki ülkedeki kırılma yapının da bölgeyi derinden etkileyeceğini açıklıkla göstermektedir. Bunu bilmeden yapılacak yorum ve değerlendirmelerin eksik ve yanlış olacağı son derece açıktır.

Peçevi tarihinde 16. Yüzyılın sonlarında yöre ile ilgili verilen bilgilere yeniden dönersek, Lala Mustafa Paşa'nın yöreye gönderilmesinin gerçek sebeplerini açıklıkla öğreniriz:

“Muharrem 986: Yıl Mart-Nisan 1578’de Osmanlı serdari Gürcistan’daki bazı beylerin ayaklanmalarını bastırmak üzere yola çıkar. Bu sebep görünür sebeptir. Asıl amaç İranlılarla savaştır. Ayrıca İranlıların Canbaz Çukuru denilen yerde yaşayan Ulus Türkmenlerinin koyun ve davarlarını yağma etmeleri ve buna benzer daha birçok fitne ile fesat çıkararak barışa aykırı davranışta bulunmaları da bu seferin sebepleri arasındadır.” (Peçevi 1982: 34).

Görüldüğü gibi asıl sebeplerden birisi Boz Ulus Türkmenlerinin yaylalarının korunmasıdır. Çünkü yine biz biliyoruz ki İran platolarında yaşayan Türkmenler de zaman zaman Anadolu’da bulunan yaylalara geliyor ve kendilerinden önce bu bölgeleri kullanan Türkmenlerin yaylarına el koyuyorlardı. Çatışmaların önemli sebeplerinden biri buydu. Bu durum zaman zaman dini bir görünüm kazanarak Sünni-Şii-Rafizi-Kızılbaş kavramları çerçevesinde ciddi savaş ve bölgesel çatışmalara sebep oluyordu. Peçevi bu dönemde olayları anlatırken bize bölge güvenliğini ve sınır boylarındaki düzeni aşiret beylerinin sağladığına dair önemli bilgiler verir. Bu bilgiler yörede zaman içinde devlet-aşiret çatışmalarının doğurduğu ciddi sıkıntıları göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Peçevi 1577 yılı içinde doğuda ortaya çıkan olayları anlatırken şu bilgileri verir:

“Tebriz hanı, yirmi bin İran askeri ile gelerek, Korucu Bey ve Gazi Bey adlarındaki yiğitleri bir kalede kuşatmıştı. Hüsrev paşa da Mahmudi aşireti beyi Hasan Bey adlı aşiret reisi sancak beyini ancak altı yüz adam ile onların imdadına gönderdi. Tanrının hikmeti, Hasan paşa karakol gezerken Tebriz hanı olacak adama rastladı ve hemen üzerine atıldı. Hanın kendisi bozguna uğrayınca ordusu da dağılıp kaçtı. Sonra Allah Kulu Han ise birkaç bin İranlı ile Van kalesini kuşatmak üzere tekrar gelmekte iken, adı geçen Hasan Bey gece baskını yaptı ve onları perişan ederek hemen orada üç yüz İranlının kafasını uçurdu.” (Peçevi 1982: 34).

Burada sözü edilen Mahmudi aşireti ile ilgili olarak daha sonra hiçbir bilgiye rastlamıyoruz. Çünkü aşiret adlandırmaları konusunda da ciddi bir sistematik bulunmamakta ve özellikle Ahmet Cevdet Paşa tarihine kadar Osmanlı coğrafyasının sosyo kültürel yapısı bu yapının geçmişi üzerinde nitelikli bir bilgi verilmemektedir. Zaman zaman Osmanlı tarihlerinde ve daha birçok raporda aile veya aşiret reisinin adına dayalı aşiret adları verilmektedir ki bunların tamamına yakın kısmı sosyolojik anlamda oluşmuş bir aşireti tanımlamakta yetersiz kalır. Buradaki aşirette benzeri özellikleri taşımaktadır.

1578 yılında yine İran-Osmanlı sınır savaşlarının olduğunu görüyoruz. Peçevi bu olayları anlatırken savaş İran sınırının ister Azerbaycan sınırına yakın kesimlerinde olsun, isterse Hoy ve Şehr-i Zor taraflarına yakın olsun Diyarbakır Beylerbeyinin olaylarda birinci derecede etkisi bulunmaktadır:

Diyarbakır beylerbeyi Derviş Han 5 Cemaziyelahir 986(M. Ağustos 1578) tarihinde Çıldır Ovası'nda İranlılarla yapılan savaşa yardıma gider. Bu savaşa Osman Paşa, Erzurum beylerbeyi Behram paşa ile Martap-zâde Ahmed paşa da yardıma koşarlar. (Peçevi 1982: 35-36).

Bölgenin sorumluluğu daha sonra Ardahan Sancak beyi Abdurrahman Bey'e verilir:

"Çıldır, Tümüik, Hirtız, ve Kelek kalelerine boyun eğdirilmek üzere Ardahan sancakbeyliğine atanan Abdurrahman Bey gönderilir. Ahali Osmanlı idaresine direnmeden itaat eder." (Peçevi 1982: 37).

Olaylar dikkatle izlendiği zaman Peçevi'nin değerlendirmeleriyle birlikte ele alırsak Doğu Anadolu'da sınırda son derece önemli iki nokta bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Şirvan ve Mugan Çayırılığıdır. Mugan çayırılığı hem besici topluluklar açısından tarihin en eski dönemlerinden beri ekonomik değeri olan geniş yaylaların bulunduğu bir toplanma yeridir. burada İran'ın güneyinden, Irak'ın kuzeyinden bir çok aşiret yaylamak üzere gelmektedir. (Tapper, 2004) Bu da yöredeki sınır ihlallerinin çok yoğun olduğu bir yapılanmayı ortaya çıkarmaktadır. Bu besici toplulukların zaman zaman çaresizlik içinde yaptıkları ekonomik ihlallerdir. Maalesef bu ihlaller zaman zaman dine ve mezhebe dayalı ihlaller olarak anlaşılabilir içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

Şirvan da siyasi ve stratejik bakımdan son derece önemlidir. Bu yüzden İran ve Osmanlı devleti arasında yoğun savaşlara sebep olmaktadır. Doğudaki bu istikrarsız yapı aşiretlerin zaman zaman Osmanlı Devletinin topraklarına geçmelerine, zaman zamanda İran'a geçmelerine sebep olmakta, ilerde Ahmet Cevdet Paşa'nın da anlatacağı gibi iki devletin aşiretlerden aldıkları vergi gelirlerinde önemli oynamalara sebep olmaktadır. Diğer yandan aşiretlerin istikrarlı bir yayla kışla düzeni tamamen değişmekte, bu değişim ise kontrol edilemeyen çatışmalara sebep olmaktadır. Peçevi tarihinde Doğu'daki bu olaylar anlatılırken Özdemiroğlu Osman Bey'in istikrarı ve kontrolü sağlamak için giriştiği bir dizi yeniliklerden söz edilmektedir. Özdemiroğlu

Osman Bey, yöreye güçlü bir Osmanlı ordusu ile birlikte gider. Üstelik bu ordu savaş sonrası çekilmek üzere değil Erzurum’da bir süre kışladıktan sonra yine bölgede güvenliği sağlamak üzere bulunur:

“..böylece Osman Paşa, başkenti Demirkapı olmak üzere, vezir ve serdarlık san-ları ile Şirvan eyaletinin başına geçti. Buyruğu altına bin yeniçeri ile sol ulüfeciler bölüğü ağaları ile öteki kapıkulu askerlerinden yeteri kadarı, altmış aşkın top, darbe-zen ve iki yüz sandık cephane nöbetlik bırakılan askerin altı aylık ödenekleri verildi. Ayrıca yeniden üç bin kapıkulu yazılıp taşraya çıkarılan ocaklardan ve tımarlı sipahi-lerinden de on bin koruyucu asker bırakıldı.” (Peçevi 1982: 43-44).

Ancak aşiret gerçeğini göz önüne almadan yapılan siyasal organizasyonların istikrarı sağlaması mümkün görünmemektedir. (Peçevi,1982:38,46,88) Unutulan noktalardan biri de İran’da ortaya çıkan gelişmeler ve Erdebil Dergahı’nın Kızılbaş Türkmenler üzerindeki etkisidir. Osmanlı Devleti’nin Yavuz Sultan Selim dönemine kadar Osmanlı Devleti bütçesinden desteklediği bu dergahın gücünden yükseliş döneminde yararlandığını biliyoruz. Oysa şimdi dergahı görmemezlikten gelmekte ve gücünü küçümsemektedir. Osmanlı tarihçilerinin buna hiç dikkat çekmemeleri de sözlerimize bir kanıt olarak gösterilebilir. 1540’lı yıllardan itibaren yörede bir Şahseven örgütlenmesi başlamıştır. Şahseven örgütlenmesi Kızılbaş Türkmenlerin Erdebil Dergahı’nın dini liderinin gerekli gördüğü davet üzerine Dergaha gelmeleri burada birleşerek büyük bir güç oluşturmalarıdır. Bu konuda Tapper, Minorsky ve Lockhart’a dayanarak: “*Bunalım anlarında Şah’ın askeri yardıma ihtiyaç duyduğunu ve Şahseven ilkesini ortaya koyduğunu*” yazmaktadır. (Tapper, 2004: 93) Bu dini bir kisveye bürünmüş büyük kurultay toplantısından başka bir durum değildir. Selçuklu ve Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında da sık sık yapılan bu toplantılar “divan” olarak adlandırılır ve Anadolu’da “divan” adıyla anılan yörelerde yapıldığı bilinmektedir. Bugün halen Anadolu’da yer adı olarak bilinen Bolu Gerede’de “Dört Divan”, yine Bolu’da “Avşar Divanı” gibi yerler bu toplantı yerleridir. Bartın’ın eski adının “On iki divan” olması da bunun bir başka kanıtıdır. Aşiretlerin bir inanç konfederasyonu haline gelmesi ile ilgili olarak da örnekler bulunmaktadır. Bugün hala Anadolu’da bazı aşiretlerin halen bir konfederasyon adı olarak “İmamkulu”, “Şahkulu” adlarını almalarının sebebi budur.

1540 tarihinden itibaren başta Tekelü Türkmen aşireti başta olmak üzere Kızılbaş Türkmen aşiretleri yeni bir Şahseven örgütlenmesinin ilk işaretlerini vermektedirler.

(Tapper, 2004: 138,139) Bu durum Antalya, Halep, Rakka dahil olmak üzere Anadolu, Irak ve Suriye'nin çok önemli bir bölümünü etkileyecektir. Yine bu oluşum Şah Abbas döneminde Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da aşiret ve ocakların hızla yer değiştirmelerine sebep olacaktır.

1585 yılına kadar Peçevi Tarihinde yöre ile ilgili bilgi verildiğini görüyoruz. Bu bilgiler içinde bizim anlattığımız yayla ve kışlak konusunun önemi ve özellikle Tebriz'e kadar olan yörelerdeki yaylaların kullanılışı ile ilgili kısa bilgilere rastlıyoruz. Naima tarihinde ise 1591 ve 1592 tarihindeki olayların anlatıldığı bölümde ortaya çıkan bir isyanın sebeplerinden ve sonuçlarından çok bastırılış biçiminden söz eder:

Nâima Tarihi birinci ciltte hicri 1012 senesinde (Yıl: 1603-4) Acem şahı Şah Abbas'ın Osmanlı'ya itaat eden Kürtlerden Şah Kulu evladından Selmas hâkimi Gazi Bey'i isyan etmesi için kışkırtır (Nâima 1967: 353). Yine aynı tarihte Kürd Gazi Bey, Acem şahını Azerbaycan topraklarına saldırmaya çalışması için kışkırtır (Nâima 1967:355). Naima'nın verdiği bilgiler, üzülecek belirtmek gerekir ki olayların İstanbul'a yansıyan yalan yanlış parçacıklarından ibarettir. Yazar bu kırıntılardan bir tarih yazmaya çalışmıştır. Burada belirttiği ve hakaretamiz bir dil kullandığı topluluklar bu Şahseven örgütlenmelerinin en yoğun olduğu yıllardaki Kızılbaş Türkmen topluluklarıdır. Selmas hakimi Kürt Gazi Bey dediği ve daha sonra kardeşlerini ve yakınlarını saydığı kimseler Tekellü Türkmen oymağının ileri gelenleridir. Şahseven örgütlenmesinin yükselme dönemlerinde bölgede büyük bir güç olmuşlardır.

Nâima Osmanlılarla İranlıların savaşı sırasında İranlıların yanında yer alan Revan'da yaşayan beyler ve Kürt beylerini şöyle sıralar (Cemaziyelahrenin on birinci günü ki Cumartesi: Yıl 15 Kasım 1603):

“... asıl Kızılbaş, beş altı bin kadar ancak vardı. Anın dahi üç bin kadarı Tülengi ve Gök Tolak namına olan eşrar (şerirler) ve bir miktarı ekrad-ı bednihaddan (Kötü tabiatlı Kürtler) bir güruh ile Müslim-i mecazi (güya Müslüman) Kürd Gazi ve biraderi Koçi ve Seyfeddin, köy kabileleri ve bir miktarı mukaddema emâret verilen Mirza paşa-oğlu Şeyh Haydar nam Kürd alayı ve bir miktarı mukaddema Nahcivan ve Kapanistan teshirinde (S. B.) nevvâb-ı Pâdişâha (padişah vekiline) delil olmakla rifat bulan (S. B.) Alâeddin Bey halkı, Makuy hâkimi Mustafa Bey alayı ve bir miktarı Kürt Zeynel Bey'in alayı ve Eleşkird beyi Kılıç Bey ve beriden dönme berküşad Sancağı beyi Ferah-Ruz bey alayları idi.” (Nâima 1967:368-69).

Naima'nın anlatımında dikkat edildiği zaman bilgiler artık içinde kişisel yorumların öne çıktığını görürüz. Kendi inancı ile ilgili bakış açısı geleneksel İran tarih yazıcılığının sanatlı söyleyişi bilginin önüne alan söylemleri ile birleşmektedir. Bilgiler bir kin ve öfke ile birlikte doğrudan iş inanç kavgası halinde verilmekte sık sık Sünni- Rafizi-Kızılbaş ifadeleri yan yana kullanılarak düşmanlıkta Kızılbaşlık ve rafizilik belirleyici bir unsur olarak ele alınmaktadır. Oysa Osmanlı Devleti, Yavuz dönemine kadar hiçbir vakit inanç üzerinden siyaset yapmamış, yapmadığı süre içinde de halkın tamamına yakın kısmını kendi saflarında tutabilmiştir. Aynı dönemde batıda da hiç kuşkusuz çok sayıda Kızılbaş veya rafizi olarak adlandırılan gruplar vardır ve inançlarını yürütmektedirler. Bunlar için böyle ifadelere zaman zaman rastlansa da asla yaygın değildir.

Oysa 1515'den yakın zamanlara kadar bölgenin siyasal yapısını ve istikrarını temelden sarsan aşiretlerin, ekonomik değerlerin alt üst olduğu değişimler bu yanlış siyaset sebebiyle yaygınlaşmıştır. Bu bölgede durumun bu derece yaygın olmasında daha önce de belirttiğimiz gibi aşiretlerin yayla ve kışlak kavgaları, zaman zaman vergi konusunda ortaya çıkan anlaşmazlık sebebiyle İran'a veya Osmanlı devletine kaçışları yanında Erdebil dergahının etkisinin sürmesi sebebiyle Kızılbaş aşiretlerin Safevi devleti ve onun sonrasında Erdebil süreğinin başına geçen İran şahlarına gösterdiği bağlılık yatmaktadır. Naima'nın olaylara bakış açısını göstermesi bakımından Kızılbaş olan Şeyh Haydar'ın 1603 senesinde öldürülmesini anlatırken kullandığı üslup dikkat çekicidir:

“... ol gün dahi zafer rüzgarı Sünniler tarafından esip, kalenin sütüne bir göz attıklarında, Kızılbaşlar akeblerince sürüp pusu önüne geldiklerinde, gaziler yine düşman üzerine hücum edip, tüfek ateşleriyle *melâhideden* (S. B.) *nicesinin vücudunu yaktıklarından maada, Emîre hâkimi Şeyh Haydar, nam şakî ki, fazla şecaati ile Rafizilerin* (S. B.) *mümtazı, Kürdlerin en cesuru idi, idam olunduğundan düşman rahnedar oldu* (S. B.)” (Nâima 1967:371).

Naima'nın tarihinde dikkat çekici unsurlar arasında yer alan bilgilerden biri de 17. Yüzyılda Boz ulus Aşiret konfederasyonu aşiretlerinin varlığını sürdürdüğüne dair verdiği bilgidir. Yukarıda geniş geniş anlattığımız Boz ulus ve bağlı aşiretler içinde yer alan Zeyneli Aşiretinin Aras nehrinin Kuzey Doğusu'nda yani Mugan çayırılığı ve Şirvan'a yakın yörede yaşadığı anlaşılmaktadır. Zeyneli Aşiretinin Anadolu'daki dağılımına baktığımız zaman: Osmanlı arşiv belgelerinde “*Türkman Yörükani taifesi*”

olarak kayıtlı olduklarını ve Koreşözü Kazası(Konya) Emirdağ Kazası (Afyon) Aydın, Karaman, Kayseri (Türkey,2005:670) Hısn-ı Mansur(Adıyaman) (Halaçoğlu, C. VII,2009: 2756) sancaklarında bulunmaktadır. Verilen bilgiden anlaşıldığına göre Zeyneli Aşireti çok kalabalık bir biçimde Anadolu'ya tekrar dönmüşlerdir. Ancak şu anda Zeyneli Aşiretinin mensuplarının nerede ve nasıl yaşadıkları hakkında hiçbir bilgilimiz bulunmamaktadır:

(Hicri 1045: Yıl 1635) yılında Sultan Murat Han Tebriz üzerine yağmaya gitmeye karar verir. Tebriz'e Azerbaycan üzerinden Aras nehrini geçerek giderler. Aras nehrinin “öte tarafında bir gün oturulup Zeyneli ve diğer aşiretleri bin kadar oba ile yerlerinden kaldırılıp Erzincan ve Tercan ve Pasin sancaklarında boş ve harap yerlere yerleşmek üzere emirler yazılıp beylerine sancak ve zeamet verildi.” (Naima 1968: 1312). Yine bu sefer sırasında Rüstem Han, Murtaza Paşa'ya barış yapmak istediğini bildiren bir mektup gönderir. Mektubu “*Türkmen Hızır Bey adlı Kızılbaş*” ile gönderir (Naima 1968: 1313).”

Verilen bilginin ne derece doğru olduğu bilinmemekle birlikte bin kadar obadan söz edilmektedir. Sanırız burada oba sözcüğü ev anlamında kullanılmaktadır. Ev olarak kullanılmış olsa bile dönemine göre bu önemli bir sayıyı oluşturmaktadır.

Yine Naima Tarihi'nden öğrendiğimize göre bölgenin en önemli geçim kaynağı olan hayvancılığın bel kemiğini oluşturan besici örgütlenmesinin 1626 tarihinde halen varlığını bütün canlılığını sürdürdüğü görüyoruz. Ancak aşağıya alacağımız alıntıdan da anlaşılacağı gibi Osmanlı Devletinin bilgisiz ve beceriksiz devlet adamlarının attıkları her adım bölgenin kaderinde yoksullaşmaya ve istikrarsızlaşmaya kadar giden ağır darbeler olduğunu anlamak için özel bir çabaya gerek kalmamaktadır. Ünlü tarihçi kitabının üçüncü cildinde 1629 yılı olaylarını anlatırken Beydili Boyu ve Boz Ulus Türkmen aşiret konfederasyonunun uzlaşma ve anlaşma yerine baskıyla kontrol altına alma siyaseti yüzünden yedikleri darbeleri anlatmaktadır:

“Halep'ten Mısır hazinesi gelip, on yedi gün oturduktan sonra göçülüp Cebecibaşı Ali ağa'ya Van eyaleti verildi. Birecik ve Urfa'da Zor paşa ve sol ulüfeciler ağası Dilâver ağa Yeni İl(Sivas) Türkmeni üzerine gönderilip on bin kadar koyun, yüz kadar deve sürülüp mirî namına zaptedildi.

Tafsili bu ki:

Halep, Rakka ve Diyarbekir arasında yurt tutan Türkmen aşiretlerinden Beydili

tâifesi demekle tanınmış güruh ki, sayıları hesapsız olup, kasaplık hayvanları ve atları ve malları nihayetsiz idi, ve hepsi kıldan çadırları ile süslü yaylaklarda ve latif kışlaklarda yaylayıp, kışlayıp geçimleri çok iyi idi.

Koçur Bey ki, Boz-ulus beyi Minnet beyin kardeşidir, aşiretinin kalabalık oluşuna ve kuvvetine güvenip taarruz ve firavunlaşıp, padişaha verilecek mal hususunda da ihmalkârlık ederdi. Adamları olan Türkmenler, Müslüman tarlaları üzerine sürü uğrattıkları vakit, ekili tarla sahibi feryat ettikçe: Kaldır tarlanı, koyun geçsin!

-Ya kişi!

Derler ve şeriat ve insanlık dışı daha böyle nice zulüm ederlerdi.

Serdar Halep'ten Diyarbakır'a giderken şikayetçiler geldi. Onlar da zulümlerinde inat ettikleri için Zor paşa ve Deli Yusuf paşa ile asker gönderip haklarından geldiler. Ve hadsiz ve hesapsız binek ve kesim havyalarını sürüp getirdiler.

Hesapsız Türkmen ganimeti yüzünden orduda ziyade ucuzluk hâsıl oldu. (Naima 1968: 1058-1059).

Oysa defter-i Atik'te ve Boz ulus kanunnamesinde olduğu gibi, tahrir ve Mühime Defterlerinde aşiretlerinin nerelerden nasıl göç edecekleri ve ekili tarlalardan nasıl zayıat vermeden geçecekleri belirlenmekteydi. Yine yukarıya aldığımız bir padişah fermanında özel casus ve karavullarla doğru haber alınarak bu aşiretlerin korunması emri Diyarbakır, Erzurum ve Adilcevaz beylerine bildiriliyordu. Yani konuyla ilgili bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu bey ve beyler beyleri görevlendiriliyordu.

Besici ekonomisine bağlı aşiretlerin iskanı, sosyal ve ekonomik ilişkilerinin özenle düzenlenmesi gerekir. Eğer böyle bir düzenlemede hata yapılırsa o hatanın bedeli çok geniş bir coğrafyada istikrarsızlık ve acı olarak yine toplumun bütün kesimlerine yansır. 16. Yüzyılın sonlarına kadar titizlikle uygulanmıştır. Bu konuda Tahrir defterlerindeki bilgi ve açıklamalar göstermektedir ki Tahrir defteri düzenleme sadece kayıt tutma değil aynı zamanda sosyo- ekonomik bir analiz yaparak karar verme sürecidir de.. Oysa çöküş dönemi devlet adamı ahlakı olarak nitelendireceğimiz ahlak ise zorla, emirlerle ve baskı altında işlem yaparak ülkeyi yönetmeye çalışmaktadır. Bu yanlış politikalar halkı birbirine düşman etmiş ve ayrıştırmıştır. Ayrıştırmada daima göz önünde bulunmayan ve yayla ve kışlaları arasında göç eden besici topluluklar büyük zarar görmüştür. Bunların önemli bir kısmı yaptıkları hatalar sebebiyle değil de sanki

inançları yüzünden cezalandırılmış intibainın uyanması bu gün bile acısını çektiğimiz sosyal bir travmayı da beraberinde getirmiştir. Aleviliğin günümüzdeki sorunlarının önemli bir kısmı bu tarihsel boyut içinde yatmaktadır. Naima Efendi'nin anlatımında insanlar yaptıkları işlerin doğruluğu veya yanlışlığı ile değil Kızılbaş ve rafizi olmakla peşinen suçlu görülmektedir.

Burada da dikkat edilirse görülecektir ki büyük bir sosyal örgütlenme ikili görüşmeler ve ikna yöntemleri kullanılmadan askeri yöntemlerle yok edilmekte ama yerine yeni bir yöntem gösterilmemektedir. Bu durumun getireceği en büyük sosyolojik sorun Anadolu için kargaşa ve anarşidir ki Celali isyanları bunun en tipik Anadolu'nun zenginliklerini yok eden sonucu olacaktır. İlerde ayrıca temas edeceğiz. Naima Tarihinde olayların devamını da vermekte ve yörede Kızılbaş olarak adlandırdığı kışlak olarak Musul ve Kerkük civarını kullanan aşiretlerin tamamının Bağdat'a kadar dağıldıklarını ifade etmektedir.

Naima Tarihinde aşiretlerin mal varlıklarına el konulması olayını anlatırken bunun yöredeki aşiretlerin itaatini sağlayan olumlu bir unsur olarak değerlendirmektedir. Bu mantık çöküş dönemi devlet adamının basiretsiz yönetim tarzının tipik bir örneğidir. Cezalandırma onlara göre diğer topluluklara ibret ve örnek olmakta böylece yöredeki aşiretler ıslah edilmektedir:

“Bunun üzerine vezir-i azâm bir bölük yeniçeri gönderdi, varıp Suran vilayetini urup Mire beyin ülkesini harap ve ateşe urup yağma ettiler. Ele giren Kürdleri kılıçtan geçürdüler. Ve binek ve kasaplık hayvanlarını sürüp orduya getürdüler.

Yine bunun gibi, Bestam beyin Kızılbaşlar ile birleşikliği vardır deyü ülkesine asker gönderip Kürdleri katl ve memleketini yağma ve hayvanlarını sürüp pek çok zarar yaptılar. Orduda et o kadar ucuzladı ki, bir koyunu on akçeye kimse almaz idi.” (Naima 1968: 1064-1065). Tüm bu olanlar bölgedeki diğer Kürt beylerinin Osmanlıya itaat etmesini kolaylaştırmıştır. Örneğin Han Ahmet'in amcazadesi Murat Han ile altı yedi nefer Hanzade Osmanlı vezirine çok miktarda zahire getirerek itaatini bildirmiştir.” (Naima 1968: 1065).

Osmanlı devlet adamlarının bir yandan Avrupa'da kan kaybederken kendilerinin yegane sığınakları güç kaynakları olması gereken kendi halkının malını düşman malı gibi yağmea etmesi ve binlerce aileyi yok etmesi ancak bir intihar olabilir.

Bizans Devletinin son yıllarında ortaya çıkan ve sadece bir mezhebi tek ve ege- men kılmak isteyen anlayış, nasıl Anadolu'yu insan varlığını ve zenginliklerini yok etmişse, Anadolu Selçuklu Devletinin son yıllarında yine farklı İslam anlayışlarına tahammülsüzlük Anadolu Selçuklu Devletini halkı ile düşman hale getirerek Babai ayaklanmasına sebep olmuşsa, Osmanlı Devletinin son yıllarında da durum aynen tekrarlanmıştır. Osmanlı Devletini yöneten devlet adamlarının Erdebil Dergahı ve Safevi gerçeğini, bunun etkilerini bilerek sosyal, kültürel ve eğitim açısından önlem almak, halkının çıkarlarına yatkın ve hizmete dayalı bir yönetim göstermek yerine kolay bir yöntem olan baskıyı esas almaları ve bunu da inanca bağlı bir gerekçe ile süslemeleri büyük acıların yaşanmasına sebep olmuştur. Oysa yükseliş dönemi ahla- kında saraydan çıkan ferman ve yazıların neredeyse tamamına yakın kısmında halka zarar vermeksizin: "gidesin iyice tahkik edesin ki", "Adaletten ayrılmayasın ki", " Halka zulm etmeyesin ki" ibareleri yer alıyordu. Anadolu'nun aydınlanma dönemi olarak kabul ettiğimiz Anadolu Selçuklu devletinin Alaaddin Keykubat yönetiminde- ki yıllarında Hakan'ın aşiretler ve inanç grupları arasındaki ihtilafı bizzat kendisinin katıldığı toplantılarda ortadan kaldırdığı uzlaştırdığı ve her birine özel görevler vere- rek Anadolu'yu yeniden yapılandırdığını görüyoruz.

Osmanlı Devletinin artık gerilemeye başladığının kabul edildiği dönemde istisnai durumlar da söz konusudur. Kin ve öfkeyle katli makul görülen Kızılbaş Türkmenler- le anlaşmanın birlikte bölgeyi imar etmenin mümkün olduğuna dair bilgiler de vardır. Ancak bu kişilere bağlı bir iyi niyete dayanan münferit olaylar olmaktan aşka işe ya- ramaz.. Revan kalesinin alınmasından sonra kalenin tamirinin yapılışının anlatıldığı buna güzel bir örnektir:

(Hicri 1045: Yıl 1635) in "Recep ayının on dördüncü Salı gününde Rüstem Han ile Acem şahı Revan üzerine inip kuşattılar." (Naima 1968: 1325). Bunun üzerine "Şaban ayının dördünde vezir-i azâm Anadolu, Karaman, Sivas, Maraş, Halep, Şam, Trablus, Erzurum, Trabzon, Çıldır, Kars eyaletlerine 'Acele kalkup Erzurum'da ordu- da hazır bulunasız!' deyü hükümler yazıp gönderdi. Kızılbaş hanlarına çabuk salyâne edüp iki top dahi Tiflis'ten getirüp sepet örmek üzere çalıştı. Şabanın on yedisinde Diyarbekir valisi Mehmet paşa şehirden çıkıp ferman mucibince Bitlis'te dinlenmeye gitti. Yirmi ikisinde vezir-i azâm dahi Diyarbekir'den çıkup Erzurum'a yöneldi. Er- zurum tarafından ise mektup gelüp Revan kalesini muhasara eylediklerini bildirmiş- lerd. Vezir ağırlıksız orta handan, Şabanın yirmi yedisinde Erzurum'a ulgar eyledi.

Harput, Pertek, Çemişgezek ve Kemah üzerinden Ramazanın dokuzunda on beş yirmi adam ile Erzurum'a düştü. Yirmisinde Sivas beylerbeyisi İbrahim Paşa da ancak on beş adam ile gelüp katıldı." (Naima 1968: 1325).

Bu olaydan bir yıl sonrada yöredeki Kızılbaş Türkmenlerden seçilen gruplarla Revan kalesi yeniden tamir ettirilmektedir:

"Rüstem han dahi yirmi bin Kızılbaş ile Şehrizer'a ve Kerkük üzerine gidüp Acem şahı ise bir yerde oturup Revan'ın yapılması için dört bin serahor ve on bin tümen akçe verüp Gence Hâkimi Mehmed Hanı ve Şirvan Hanı Yusuf Hanı üç bin Kızılbaş ile gönderdi. Revan kalasını yeniden tamir edüp etrafına su salıverüp kaleyi istihkâmlarla sağlamlaştırdıktan sonra idaresini Kelp-Ali adındaki hana verüp İsfahan'a gitti." (Naima 1968: 1333).

İstendiği zaman yörede yaşayan topluluklarla onların mezhep, inanç ve meşreplerine bakılmaksızın işbirliği yapılabilmektedir. Bu devletin yöredeki gücünü artırdığı gibi Erdebil, Tebriz ve İran'ın daha da iç kısımlarında bulunan İsfahan'a kadar kontrol altına alınabilmektedir. 23 bin kızılbaşla kale tamirinin yapılmış olması yöredeki ortalama 115 bin kişinin Osmanlı devlet adamının emrine girdiğini göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu yazının ikinci kısmı, derginin bir sonraki sayısında yayımlanacağı için toplu değerlendirmeyi o bölümde yapacağız.

Kaynaklar:

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) "Özet-Transkripsiyon-İndeks" II T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 37, ANKARA-1999

Gündüz, Tufan (1997). Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640", Bilge Yayınları, Ekim.

Halaçoğlu, Yusuf (2011). Aşiretler, Oymaklar (1453-1650), Togan Yayıncılık İstanbul.

İbrahim Peçevi (1982). Peçevi Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara.

Mustafa Naima Efendi (1968). Naima Tarihi, Çeviri:Zuhuri Danışman, İstanbul.

Tapper, Richard (2004). İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi, Çev.F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi.

Türkay, Cevdet (2005). Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretler Oymaklar, İşaret Yayınları, İstanbul.

DIE TRÄGERFAMILIEN (OCAK) UND DIE VOLKSSTÄMME IN SÜD- UND SÜDOSTANATOLIEN ZUR ZEIT DER STAGNATION UND DES RÜCKGANGS DES OSMANISCHEN REICHS - I

Prof. Dr. Alemdar Yalçın

Fazit

Ein Großteil der Arbeiten, die im historischen Prozess über das Alevitentum und Bektaschitum erschienen, beruhen auf teilweise unwahre Fakten, deren Fundament und Niveau anzuzweifeln sind, da die Validität der Recherchen nicht gewährleistet wurde.

Einer der wichtigsten Gründe dafür liegt darin, dass die Begriffsklärungen mangelhaft sind und dass jeder Forscher versucht, seine eigenen Begriffe zu entwickeln. Um ein Chorasaniertes Glaubens- und Erkenntnisssystem verstehen zu können, ist es notwendig, einen Blick auf die Beziehungen zwischen dem Machtzentrum und der anderen Regionen zu werfen. Dabei ist das bereits existente Siedlungsgefüge im Osten und Südosten Anatoliens sowie das Gesamtbild der Beziehungen zwischen den Trägerfamilien, den Nomaden- und Volksstämmen, aus denen sich dieses Siedlungsgefüge zusammensetzt, erheblich wichtig. Das von den Trägerfamilien bestimmte Siedlungsgefüge spielte bei den in Anatolien auftretenden Schwankungen und Volksunruhen eine bedeutende Rolle. Das Osmanische Reich erlebte nach dem Zerfall dieser vorhandenen und nach ihrer Systemlogik funktionierenden Struktur große Probleme und die Ursache dafür, dass das Reich während seiner Expansion nach Westen mit Aufständen im Osten zu kämpfen hatte, lag darin, dass diese Struktur nicht richtig analysiert wurde. Wenn man die themenbezogenen Quellen untersucht, stößt man auf jede Menge Faktoren, die Einfluss auf die Gründe und Auswirkungen dieser Entwicklungen hatten. Einer der Gründe war der zunehmende Vertrauensverlust, der sich bei den obrigkeitstreuen Volksstämmen in der Region abzeichnete, wofür die falschen Entscheidungen inkompetenter Politiker verantwortlich waren. Ein weiterer wichtiger Grund war die Änderung der Reglementierungen für Weideländer und Winter-Unterkünfte. Die Weideländer und Winter-Unterkünfte waren nach klaren Regeln und Abläufen geordnet und die Volksstämme setzten diese Vorschriften den Regeln entsprechen um. Die Einmischungen der Politiker in dieses Regelwerk bereiteten

jedoch den Nährboden für die Verfallerscheinungen und Aufstände vor. Ein weiterer wichtiger Punkt hierbei ist, dass die anatolischen Trägerfamilien (Ocak) ihre Verbundenheit untereinander nach einem klaren Wertesystem gestalteten; dieser Umstand wird deutlich, wenn man die geographische Verteilung der Trägerfamilien auf der Landkarte von Anatolien berücksichtigt. Grundsätzlich kann man sagen, dass eine Ansiedlungs- und Umsiedlungspolitik, die die Realität der Volksstämme nicht genügend zur Kenntnis nahm, dazu führte, dass die Einheit unter den Trägerfamilien beeinträchtigt wurde und der Nährboden für die Entstehung diverser Risiken für die eigene Sicherheit des Staates und seiner Zukunft geschaffen wurde. Dieser Artikel befasst sich mit der chronologischen Geschichte der Volksstämme und der Trägerfamilien in Ost- und Südostanatolien in der als Stagnationsphase und Phase des Rückgangs im Osmanischen Reich verstandenen Zeit. Die vorliegende Arbeit geht auf die Ursachen und Auswirkungen jener Ereignisse in der Region ein, die Anlass für weitere Ereignisse gaben und bis heute andauern. In dieser Konsequenz befasst sich dieser Artikel mit den historischen Dimensionen der Begriffe des Alevitentums und der Volksstämme in der Türkei.

Schlüsselbegriffe: Volkstamm, Ocak, Kızılbaş, Rafizi, Osmanische Geschichte, Exil, ansiedeln, Aufstände